

Dyzma Gałaj

Przedmiot i metody badań w rejonach uprzemysławianych

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 22/2, 151-168

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DYZMA GAŁAJ — WARSZAWA

PRZEDMIOT I METODY BADAŃ W REJONACH UPRZEMYSŁAWIANYCH

Treść: Rejon uprzemysławiany jako przedmiot badań. — Główne kierunki badań. — Sposoby badań.

Przedmiot badań, cel, hipotezy, zakres oraz metody i techniki badawcze decydują o poprawności wszelkich badań naukowych. Dzieje się tak zarówno w wypadku, gdy postępowanie badawcze stanowi dzieło jednego człowieka i dotyczy jednego tematu, jak i wtedy, gdy badanie jest prowadzone przez zespół i dotyczy problemu złożonego. Potrzeba sprecyzowania owych składników w działalności badawczej jest tym większa, im bogatszy i bardziej wszechstronny jest zakres badań, im większy zespół ludzi bierze w nich udział. Problem ten wystąpił bardzo wyraźnie w badaniach prowadzonych przez Komitet i Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN¹. W niniejszym artykule podejmiemy próbę przedstawienia przedmiotu badań, szczególnie od strony przeobrażeń zachodzących w kulturze społeczeństwa wiejskiego. Mówiąc o metodach i technikach badań podkreślimy znaczenie metody dokumentów osobistych², przede wszystkim materiałów pamiętnikarskich, które napłynęły na konkurs zorganizowany w plockim i puławskim rejonie uprzemysławianym.

---

¹ Prezydium PAN powołało Komitet Badań Rejonów Uprzemysławianych w 1962 roku. Idea badań rejonów uprzemysławianych powstała w kręgu pracowników katedry polityki agrarnej SGGW w Warszawie, Komitetu Badań nad Kulturą Współczesną PAN i współpracowników miesięcznika „Wieś Współczesna”. Na zebraniu założycielskim przewodniczył prof. dr S. Ignar, który został przewodniczącym Komitetu, referat o koncepcji pracy i badań Komitetu wygłosił doc. dr D. Gałaj, który aktualnie jest wiceprzewodniczącym Komitetu i kierownikiem Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych.

² Podkreślenie w artykule znaczenia metody dokumentów osobistych nie oznacza preferowania jej w badaniach rejonów uprzemysławianych. Faktycznie odgrywa ona tylko uzupełniającą rolę, ale materiały pamiętnikarskie w badaniach rejonów uprzemysławianych wszechstronnie poznawanych przy pomocy wielu metod i technik badawczych uzyskują szczególną wartość, co, jak się wydaje, jest godnie zauważenia i podkreślenia.

REJON UPRZEMYSŁAWIANY JAKO PRZEDMIOT BADAŃ

Rejon uprzemysławiany w Polsce to ciągle jeszcze rejon rolniczy. Jego dotychczasowy rozwój był uzależniony od ogólnego rozwoju gospodarki narodowej. Rejon ten mieścił się w ogólnym układzie stosunków między przemysłem i pozarolniczymi działami gospodarki narodowej a całym rolnictwem, rozwijał się w zgodzie z ogólnym układem stosunków między całym rolnictwem a całokształtem gospodarki narodowej.

Oczywiście, gdy mówi się, że rejon uprzemysławiany jest ciągle jeszcze rejonem rolniczym, to należy docenić różny poziom rejonów obecnie uprzemysławianych. W poszczególnych częściach Polski rolnictwo jest rozwinięte nierównomiernie, jego poziom, podobnie jak i poziom całej gospodarki danej dzielnicy kraju jest różny. Inaczej wygląda rozdrobniona gospodarka chłopska na południu Polski, inaczej zaś w Poznańskim czy Bydgoskiem. A więc rejon uprzemysławiany to rejon dotychczas rolniczy, rozwijający się w sposób typowy dla poszczególnych dzielnic Polski, w których występuje. Jest to taki rejon, w którym została zlokalizowana stosunkowo duża inwestycja typu przemysłowego³. Jeżeli mówimy „duża inwestycja przemysłowa”, to wielkość jej oceniamy przede wszystkim rozmiarem i charakterem zatrudnienia w okresie budowy i po oddaniu obiektu do produkcji. Mniej jest ważny, jak sądzę, koszt obiektu; bardziej nas interesuje liczba i charakter zatrudnionych ludzi w okresie budowy zakładu produkcyjnego i po jej zakończeniu. Z tego punktu widzenia, mówiąc o przedmiocie badań, można zająć się bądź rejonem o dużym, bądź też o małym zapotrzebowaniu na siłę roboczą⁴ — jest to kwestia wyboru. Można jednak wysunąć hipotezę badawczą, że im większe jest zapotrzebowanie na siłę roboczą w takim rejonie, tym głębsze, a zatem wyraźniejsze i łatwiejsze do zaobserwowania będą zachodzić w nim zmiany.

Poza rozmiarem i charakterem zatrudnienia ważną sprawą może być charakter produkcyjny budującego się zakładu przemysłowego. Dla rejonu dotychczas rolniczego nie jest obojętne, czy zakład będzie pra-

³ Komitet Badań Rejonów Uprzemysławianych prowadzi badania w rejonach: plockim, puławskim, tarnobrzeskim, konińskim i lubińsko-głogowskim. Wstępne badania zostały także przeprowadzone w rejonie bełchatowskim, ale zaniechano je ze względu na wstrzymanie decyzji władz państwowych co do rozpoczęcia zamierzonej inwestycji w tym powiecie. Są także prowadzone badania kontrolne poza rejonami uprzemysławianymi.

⁴ Każdy z rejonów badanych przez Komitet Badań Rejonów Uprzemysławianych uzyskał zatrudnienie 8 do 12 tys. osób. Wszystkie rejon, prócz legnicko-głogowskiego, zlokalizowane zostały w miejscowościach posiadających nadwyżki siły roboczej.

cował na surowcach spoza rejonu, czy też miejscowych, a zwłaszcza czy będą to surowce pochodzenia rolniczego, czy obojętne dla rolnictwa. Oczywiście wykorzystywanie surowców rolniczych będzie powodowało dodatkowe zmiany zarówno w rolnictwie, jak i w społeczeństwie rejonu uprzemysławianego.

Zakład przemysłowy w rejonie uprzemysławianym jest głównym czynnikiem wywołującym zmiany na tym terenie. Jeśli zatem w określonym rejonie rolniczym został zlokalizowany zakład przemysłowy, to musimy go traktować jako siłę powodującą zmiany w tym rejonie. Próbowaliśmy wysuwać hipotezy tych zmian zarówno w pierwszym, jak w następnych etapach prac, prowadzonych przez Komitet i Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych. Dziś konstruujemy hipotezy, których nie mogliśmy wysunąć w początkowym okresie badań. Zastanówmy się nad ich treścią.

Po pierwsze, założenie, iż zakład przemysłowy w rejonie uprzemysławianym jest akceleratorem zmian, nie może być traktowane inaczej, jak tylko w ten sposób, że rozwój stosunków w takim rejonie dokonuje się na zasadach, które regulują rozwój w całym kraju w zakresie zatrudnienia, płac, prestiżu zawodu itd. Jeśli stwierdzamy pewne odchylenia, to są one wyrazem specyfiki rejonu, a nie odmienności zasad rządzących rozwojem stosunków w rejonie uprzemysławianym. I w całym kraju, i w rejonach uprzemysławianych występują te same zasady przygotowania młodzieży do zawodu, te same relacje cen, ta sama tendencja zmian w strukturze zawodowej i agrarnej, te same — założmy hipotetycznie — tendencje zmian całokształtu stosunków społeczno-gospodarczych i kulturalnych. W rejonie uprzemysławianym funkcjonuje ten sam system instytucji ekonomicznych i społeczno-kulturalnych, pojawiają się takie same jak w całym kraju problemy, który również pospiesznie się uprzemysławia. A zatem możemy powiedzieć, że w rejonie uprzemysławianym stosunki w dziedzinie kultury rozwijają się zgodnie z rozwojem całej gospodarki narodowej i z rozwojem społeczeństwa całego kraju. Hipoteza ta była nam potrzebna do wysunięcia bardziej szczegółowych tematów badań w rejonach uprzemysławianych i przyjęcia odpowiednich metod i technik badawczych. Wysuwamy ją, znając i rozumiejąc ogólne prawa rozwoju stosunków ekonomicznych i społeczno-kulturalnych w krajach szybkiego rozwoju.

Druga hipoteza brzmi: zmiany struktury społeczeństwa rolniczego i społeczeństwa miejskiego w mieście słabo uprzemysłowionym, zmiany stosunków między takim właśnie miastem a wsią w rejonie uprzemysławianym, fakt, że wkracza w tę strukturę i stosunki zakład przemysłowy, to wszystko wywołuje wszechstronne zainteresowanie ludzi i kształtuje ich subiektywny stosunek wobec miasta i rosnącego zakła-

du przemysłowego⁵. A zatem zlokalizowanie i budowa zakładu przemysłowego wywołuje w rejonie rolniczym wielostronne zainteresowania miejscowej ludności. Budowa zakładu koncentruje bodźce wywołujące zmiany. Budząc zainteresowania miejscowej ludności, stwarza nowe sytuacje. Nie respektuje interesów innych zakładów pracy, ponieważ jest budową ważną, priorytetową, będącą na ustach całej Polski, a zwłaszcza czynników odpowiedzialnych za jej realizację. Wiadomo, że zabierze część wykwalifikowanej siły roboczej, ustabilizowanej w dotychczas istniejących zakładach pracy tego rejonu. Powstający zakład przemysłowy narzuca nowe zasady pracy, sposób postępowania, przemysłowe zasady organizacji życia. Zasady te są nowe w stosunku do dawnych obowiązujących w stosunkach pracy i międzyludzkich w okresie przed zlokalizowaniem zakładu przemysłowego w rejonie rolniczym. Jest on zatem czymś w rodzaju rozrusznika, który następnie przyspiesza wszechstronne procesy życiowe w rejonie uprzemysławianym.

Należy więc stwierdzić, że na początku badań założyliśmy, po pierwsze, że rozwój stosunków w takim rejonie dokonuje się na zasadach regulujących rozwój w całym kraju. Poza tym rozwój ten dokonuje się wraz z rozwojem gospodarki narodowej i całego społeczeństwa, nie wbrew lub mimo tej gospodarki i kultury społeczeństwa, lecz równocześnie i w zgodzie z nimi. Po drugie, zakład przemysłowy, koncentrując różnorakie bodźce, budzi zainteresowanie ludności, powoduje, że skupiają się wokół niego wszystkie siły społeczne, przyjmując jego interes, jego walor i znaczenie jako punkt wyjścia do sytuowania się w nowe układy stosunków ekonomicznych i społecznych, pojawiające się w danym rejonie. Zakład jest więc czynnikiem wywołującym i przyspieszającym rozwój industrialnych form pracy i życia, rozwój elementów urbanizacji.

Następna sprawa wymagająca omówienia to charakter zmian zachodzących w rejonie uprzemysławianym. Wydaje się, że jest on taki sam, jak w całej Polsce⁶. Cechy jakościowe wszystkich zmian w dziedzinie stosunków społeczno-kulturalnych i ekonomicznych w rejonie uprzemysławianym wykazują charakter tożsamy z cechami określającymi przemiany i rozwój w całym kraju. Różnią się tylko natężeniem zmian; w konsekwencji w rejonach uprzemysławianych występuje więcej objawów deformacji społecznych itp. Z tego powodu instytucje,

---

⁵ Potwierdzają to liczne badania szczegółowe, a zwłaszcza pierwsza poważniejsza praca z tej dziedziny: W. Markiewicz, *Spoleczne procesy uprzemysłowienia*, Poznań 1962.

⁶ Potwierdzają to badania późniejsze, a najwyraźniej sformułowała taki stan rzeczy dr E. Jagiełło-Łysiowa w swych badaniach nad kształtowaniem się stosunku młodzieży wiejskiej do zawodu.

które organizują nowe życie, nie są w stanie objąć w uporządkowany system wszystkich procesów pojawiających się w danym rejonie, a nie panując nad nimi, nie mogą skutecznie przeciwdziałać objawom dezorganizacji. I tak na przykład, pojawiają się deformacje stosunków rynkowych, gdyż występuje dysproporcja między środkami płatniczymi, które w wielkich ilościach pojawiły się wśród ludności rejonu uprzemysławianego poprzez fundusz płac, a pokryciem na te środki w towarach, jakimi dysponują instytucje handlu⁷. Brak artykułów ogólnie pożądanых musi być rekompensowany takim towarem, którego jest pod dostatkiem, jak np. alkohol. Powoduje to w konsekwencji dalsze deformacje. Ten typ zmian i deformacji występuje w całej Polsce, choć w skali kraju ma przebieg znacznie łagodniejszy niż w rejonach uprzemysławianych. A więc charakter, jakość zmian jest taka sama w skali kraju, jak i w skali rejonu. Różnice występują jedynie w natężeniu procesu. Instytucje gospodarcze i społeczne w rejonach uprzemysławianych nie są w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb tworzącego się społeczeństwa w rejonie uprzemysławianym, gdyż ich siła była obliczona na zaspokajanie potrzeb społeczeństwa rolniczego, mniej skomercjalizowanego, o stosunkowo mało rozwiniętym społecznym podziale pracy itd., oraz społeczeństwa miejskiego, o stosunkowo słabym rozwoju przemysłu. Nakłady inwestycyjne na rozwój instytucji, które towarzyszą rozwojowi głównego zakładu przemysłowego w rejonie uprzemysławianym, są zbyt niskie. Chodzi tu o sieć handlową, instytucje kultury, aparat wymiaru sprawiedliwości itp., a więc o te wszystkie elementy, które stanowią podstawy organizacyjne życia społecznego. Nie nadążają one za rozwojem konkretnego zakładu przemysłowego, za rozwojem jego wymagań wobec społeczeństwa. Nie nadążają szczególnie w zakresie zaspokajania potrzeb ludzi, którzy weszli w bezpośrednie związki z tym wielkim zakładem pracy, a także tych, którzy z zakładem mają związek tylko pośredni, bezpośrednio natomiast kontaktują się z jego pracownikami. Obserwują oni sposób pracy i życia ludzi pracujących w przemyśle, pragną go naśladować, a nie są w stanie aspiracji tych realizować, gdyż usługi, pomoc, rozrywki itd. są rozwinięte na miarę celów sprzed okresu intensywnej industrializacji. Jeśli takich instytucji nie ma lub są słabe, to aspiracje ludzi w zakresie osiągania określonych wartości nie mogą być zaspokajane. W związku z tym znowu pojawiają się stany dezorganizacji, niezadowolenia, konflikty. W jednych rejonach występują one silniej, w innych słabiej, ale istota procesów w tym zakresie jest taka sama zarówno w rejonach uprzemysławianych, jak i w całej Polsce.

---

⁷ Patrz liczne publikacje na ten temat doc. dra J. Dietla.

Z tego wniosek, że badanie prawidłowości w zakresie przyjmowanych form pracy w rozwoju przemysłowej organizacji życia społecznego w rejonach uprzemysławianych może być traktowane jako metoda badania tych samych problemów w odniesieniu do ogólnych stosunków między przemysłem a rolnictwem oraz do stosunków między wsią a miastem. Chcę podkreślić jak najmocniej, że badanie prawidłowości występujących w rejonach uprzemysławianych powinno być traktowane jako badanie nie tylko konkretnego rejonu i konkretnego zjawiska, lecz także jako punkt wyjścia do wnioskowania o tych samych procesach w ogólnym układzie stosunków między przemysłem a rolnictwem, między miastem a wsią — jako wnioskowanie o pojawiających się prawidłowościach rozwoju całego społeczeństwa.

A więc poszukiwanie prawidłowości zmian w rejonach uprzemysławianych powinno być konkretną podstawą do wnioskowania o prawach zmian w całej gospodarce i w całym społeczeństwie. Specyficzna odmiennność między tym, co dzieje się w rejonie uprzemysławianym, a tym, co występuje w całym kraju, jest tylko wyrazem pewnych wynaturzeń i odchyień na tej samej drodze przemian.

Rejon uprzemysławiany stanowi terytorium o dających się zaobserwować zjawiskach. Jeśli obraz tych zjawisk, konkretne fakty i problemy są łatwo dostrzegalne, to taki rejon stanowi znakomite pole obserwacji o charakterze empirycznym, bez których, moim zdaniem, nie można rozwinąć teorii rozwoju społeczeństwa w danym etapie czy okresie. Wydaje się, że podobnie jak nie można tworzyć z powodzeniem teorii opartej wyłącznie na materiale empirycznym, tak nie może powstać prawidłowa teoria bez badań typu empirycznego. Nie należy zwłaszcza wnioskować o pojawianiu się określonych tendencji w ogólnym układzie stosunków w danym etapie rozwoju gospodarki i kultury bez gruntownych, szczegółowych obserwacji empirycznych w konkretnych rejonach.

W rejonie uprzemysławianym dostrzegalny jest konkretny przebieg procesów zmian. W związku z tym badanie rejonów uprzemysławianych powinno być punktem wyjścia albo też warunkiem wnioskowania o całokształcie stosunków ekonomicznych i społeczno-kulturalnych w uprzemysławiającym się społeczeństwie. Rozważania o procesach w rejonie uprzemysławianym mają sens tylko wtedy, jeżeli ukazują się je na tle procesów ogólnokrajowych. Gdybyśmy badania nasze oderwali od całokształtu zjawisk, to nie miałyby one sensu. Będzie to istotne zwłaszcza wtedy, gdy przystąpimy do opracowań o charakterze syntetycznym.

W rejonach uprzemysławianych badamy procesy jakościowe. W związku z tym sprawa granic rejonu ma znaczenie drugorzędne. Wykreślenie granic rejonu nie warunkuje powodzenia naszego przedsię-

wzięcia badawczego, jakkolwiek po pewnym czasie warto będzie zdać sobie sprawę z tego, jak daleki jest zasięg przeobrażeń w różnych dziedzinach życia, spowodowanych powstaniem zakładu przemysłowego. Problem ten jest ważny tylko dla danego rejonu, gdyż rozstrzygnięcie go ułatwi stosowanie sensownej polityki ekonomicznej, uwzględniającej zakres oddziaływania tego zakładu. Nie to jest jednak głównym celem badań.

Celem najważniejszym jest zrozumienie zmian jakościowych, zachodzących w rejonach uprzemysławianych w układzie stosunków ekonomicznych i społecznych pod wpływem bodźców, które tworzy konkretny zakład przemysłowy. Bodźce te istnieją w całej Polsce i wywierają wpływ na społeczeństwo całego kraju. Zasięg przestrzenny zakładu przemysłowego jest więc ważny dla konkretnego rejonu, lecz nie ma większego wpływu na treść stosunków pojawiających się i rozwijających między rolnictwem a przemysłem, między wsią a miastem, co dla nas ma znaczenie podstawowe. Nie dążymy więc do tego, by celem ostatecznym naszych badań było wykreślenie granicy rejonu, lecz do ustalenia zmian zachodzących w zasobach siły roboczej, w stosunkach pracy, w układzie demograficznym, w warunkach bytowych, w strukturze społeczno-zawodowej, w produkcji rolniczej, w strukturze agrarnej i w wielu dziedzinach życia społeczeństwa. Właściwa ocena jakości tych zmian pozwoli nam zrozumieć, co dzieje się w rejonie uprzemysławianym, jak również wnioskować, jaka jest konkretna podstawa i przebieg tych procesów w całym, wolniej nieco industrializującym się kraju.

Wybraliśmy więc do badań rejon uprzemysławiany nie dlatego, że reprezentuje jakieś szczególne zjawiska rozwoju, lecz dla innych przyczyn. Po pierwsze, chcieliśmy stwierdzić, co dzieje się w układzie stosunków przemysł — rolnictwo w warunkach industrializacji. Po drugie, pragnęliśmy badać nie elementy zjawisk, lecz zjawiska w ich konkretnej i szczegółowej zależności, co nie jest możliwe do zaobserwowania w skali całej gospodarki narodowej. Po trzecie, chcieliśmy obserwować i badać określone procesy nie tyle dla potrzeb rejonu, choć i to jest ważne, lecz dla potrzeb całej gospodarki narodowej. Po czwarte, zamierzaliśmy znaleźć pole do wypróbowania różnych propozycji, dotyczących rozwiązań w dziedzinie polityki ekonomicznej i kulturalnej.

GLÓWNE KIERUNKI BADAŃ

Badania prowadzone przez Komitet i Zakład Badań Rejonów Uporzemysławianych PAN są badaniami konkretnej, szybko się zmieniającej rzeczywistości. Owa społeczno-ekonomiczna i kulturalna rzeczywistość rejonu uprzemysławianego składa się z wzajemnie się przenikających

treści: tradycyjnych oraz wytworzonych przez przemysłową organizację pracy i formy życia w społeczeństwach zindustrializowanych.

Na podstawie kilkuletnich doświadczeń badawczych Komitet i Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych prowadzą działalność w ośmiu głównych kierunkach lub raczej zakresach tematycznych. Pierwszy zakres tematów obejmuje problem zmian zachodzących w strukturze społeczno - zawodowej ludności, w zasobach siły roboczej, zatrudnieniu oraz w stosunkach pracy, a także w stosunkach demograficznych⁸, jakie wytwarzają się w związku z dynamicznym wzrostem zatrudnienia i zasadniczą zmianą w strukturze zakładów pracy w rejonie uprzemysławianym.

Drugi zakres tematów jest poświęcony funkcjonowaniu instytucji społeczno - kulturalnych rejonu⁹. Każde społeczeństwo egzystuje w ramach określonych struktur społeczno-zawodowych oraz w ramach struktur funkcjonujących i obsługujących je instytucji. Oczywiście, instytucje społeczeństw zindustrializowanych są odmienne od instytucji społeczeństw rolniczych. Odmienność ta wyraża się w liczbie instytucji, ich zróżnicowaniu, jak też w jakości działania. Społeczeństwa zindustrializowane w znacznie większym stopniu korzystają z pomocy usługowej instytucji zróżnicowanych i dlatego jest rzeczą interesującą, jakie instytucje rodzą się w toku przeobrażania się tych społeczeństw i jak instytucje działające dotychczas zmieniają swe funkcje.

Trzeci kierunek badań obejmuje zmiany w strukturze agrarnej oraz w poziomie i kierunkach produkcji rolniczej w rejonach uprzemysławianych¹⁰. Opierając się na empirycznych badaniach nad produkcją i organizacją rolnictwa w rejonach uprzemysławianych, będziemy w stanie powiedzieć, czym w różnych fazach rozwoju zakładu jest rolnictwo, a także jakie są jego perspektywy.

Czwartym kierunkiem jest badanie warunków bytowych ludności w rejonach uprzemysławianych¹¹. Chodzi tu zarówno o zmianę warunków bytowych rodzin różnych grup pracowniczych w rejonie uprzemysławianym, wynikającą z osobistych zarobków człon-

---

⁸ Pracami Zespołu, który został powołany do badań w tym zakresie, kierują: doc. dr A. Rajkiewicz i doc. dr W. Michna.

⁹ Kierują badaniami: prof. dr J. Chałasiński i dr M. Kozakiewicz.

¹⁰ Pracami tego Zespołu kierują: prof. dr S. Ignar, doc. dr K. Miękus, dr T. Hunek i dr K. Michna.

¹¹ Kierownikiem Zespołu jest prof. dr K. Romaniuk.

ków rodzin, jak też o zmianę warunków bytowych w dziedzinie socjalnej, w zakresie wzrostu pomocy ze strony państwa za pośrednictwem różnych instytucji, jak przedszkola, żłobki, ośrodki zdrowia, instytucje organizujące wypoczynek, rozrywki itp.

Piąty kierunek badań wiąże się z problemem zmian, które zachodzą w typie gospodarstwa chłopskiego oraz w rodzinie, a także zmian, jakim ulegają lokalne społeczności rejonu uprzemysławianego¹². Ten zakres tematów dotyczy społeczeństwa o cechach tradycyjnych i dlatego ostro przeciwstawiających się treściom wytwarzanym przez przemysł. Dlatego też konflikty między treściami tradycyjnymi a treściami płynącymi z ośrodków zindustrializowanych są najostrzejsze i brzemiennie w skutki — zwłaszcza w dziedzinie kultury.

Szósty zakres tematów obejmuje zmiany zachodzące w społeczeństwie miejskim¹³. Chodzi tu zarówno o rozwój miasta w dziedzinie urzędzeń komunalnych i budownictwa mieszkaniowego, o społeczną ekologię miasta, jak też o zbadanie układu stosunków między ludnością napływową, tworzącą trzon kadry rozwijającego się zakładu, a społecznością miasta, ustabilizowaną i ukształtowaną zgodnie z jego wieloletnimi tradycjami. Celem badań jest określenie nowego oblicza miasta, oblicza utrwalonego przez lata tradycji i funkcjonowanie wielkiego zakładu pracy.

Siódmy zakres obejmuje tematy dotyczące zmian w układach przestrzennych rejonu uprzemysławianego¹⁴. Chodzi tu o zmiany w układzie osiedli ludzkich, sieci dróg i wszelkich układów komunikacyjnych, przemieszczanie się siły roboczej, tworzenie się kręgów intensyfikacji rolnictwa, zasięgu działania instytucji rolniczych, zaopatrzenia i zbytu, zasięgu instytucji kultury i wreszcie granic badanego rejonu, czyli zasięgu wpływu podstawowej instytucji rejonu uprzemysławianego, jaką jest główny zakład przemysłowy.

Ponadto nasze zainteresowania badawcze zmiernają ku problemowi zmian w warunkach biologicznych produkcji rolniczej oraz życia ludności rejonu uprzemysławianego¹⁵. Zaliczyć tu należy pogarszanie się stosunków wodnych w glebie, zatrucie wód powierzchniowych, zapylenie i zadymianie powietrza oraz inne skutki funkcjonowania zakładów przemysłowych.

¹² Badaniami kierują: doc. dr D. Gałaj i dr F. Jakubczak.

¹³ Zespołem badania środowisk miejskich kieruje prof. dr S. Nowakowski, doc. dr W. Piotrowski i mgr I. Nowakowa.

¹⁴ Pracami Zespołu kieruje doc. dr Z. Lachert.

¹⁵ Prace są prowadzone głównie przez zespół pracowników Instytutu Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach.

Wymienione osiem kierunków badawczych, na które składają się dziesiątki tematów bardziej szczegółowych¹⁶, powinno doprowadzić związanych z Komitetem i Zakładem Badań Rejonów Uprzemysławianych badaczy do bardzo dokładnego poznania empirycznej rzeczywistości rejonów uprzemysławianych. Opierając się na konkretnej wiedzy o tych rejonach oraz na ogólnej wiedzy o prawach rozwoju społecznego rejonów uprzemysławianych, pragniemy doprowadzić do pogłębienia teorii socjalistycznej industrializacji i dopomóc praktykom w organizowaniu stosunków gospodarczych i społeczno-kulturalnych w szybko rozwijających się rejonach naszego kraju.

SPOSOBY BADAŃ

Studia nad zmianami stosunków w rejonach uprzemysławianych prowadzone są przez Komitet i Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych przy zastosowaniu licznych metod i technik badawczych. U podstaw badań legły dwa założenia ogólne. Pierwsze, że badania dotyczą nie poszczególnych zjawisk w ich obrazie statycznym, lecz procesów społeczno-ekonomicznych i kulturalnych. Badane jest społeczeństwo w ruchu, czynniki jego zmian, sprzeczności i konflikty oraz sposoby ich rozwiązywania. Obserwacje naukowe prowadzone są więc *in statu nascendi*. Ten sposób badań ma walor zarówno teoretyczny, gdyż próby odkrywania tendencji zmian są równocześnie próbami odkrywania prawidłowości tych zmian, jak również praktyczny, ponieważ proces badań i odkrywania prawidłowości rozwoju angażuje badaczy także do działania praktycznego, a ponadto zaciekawia, czy hipotezy dotyczące dalszego kierunku rozwoju będą się sprawdzały w praktyce.

Drugim założeniem jest kompleksowość badań. Wynika ona z uznania, że proces zmian jest wynikiem wzajemnie się przenikających różnych czynników — ekonomicznych i społeczno-kulturowych. Badania powinny więc być i są prowadzone przez specjalistów z różnych dziedzin wiedzy. Natura badanych zjawisk jest ekonomiczna, ale nierzadko są one warunkowane postawami ludności, poziomem kultury, wykształcenia, nawykami i zwyczajami. I dlatego wspólne badania socjologów, ekonomistów, geografów, prawników, lekarzy itp.¹⁷ mogą dać i dają znacznie większe efekty niż w warunkach samotnego dochodzenia prawdy w badaniach terenowych. Ten sposób badania, określony

¹⁶ Do końca 1967 roku opublikowano w różnych czasopismach ok. 700 artykułów. Wydano także 11 książek.

¹⁷ W 1967 roku współpracowało z Komitetem i Zakładem ponad 150 pracowników naukowych z różnych katedr i środowisk akademickich: warszawskiego, poznańskiego, łódzkiego, krakowskiego i lubelskiego.

specyficznymi cechami przedmiotu badań, jest rzadko spotykany w praktyce postępowania ludzi nauki w Polsce, a również w innych krajach.

Komitet i Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych korzysta z pięciu źródeł materiałów. Są to, po pierwsze, materiały ze statystyki ogólnej, głównie ze spisu powszechnego przeprowadzonego w 1960 roku i ze spisów rocznych oraz wszelkiego rodzaju materiałów sprawozdawczych instytucji państwowych, gospodarczych i społeczno-kulturalnych. Materiał ten daje podstawę do porównania dynamiki rozwoju rejonu jako całości z dynamiką rozwoju województwa, w ramach którego rejon funkcjonuje, oraz całego kraju. Po drugie, są to materiały statystyczne własne. Mowa tu głównie o tzw. wielkiej ankiecie wiejskiej, której celem było zebranie materiału dotyczącego zmian w strukturze społeczno-zawodowej, wieku i płci ludności, w strukturze agrarnej rejonu uprzemysławianego, zmian w kierunkach i poziomie produkcji rolniczej, w strukturze produkcji, wyposażenia mieszkań, wykształcenia ludności, ruchu ludności itp.

Ankieta została przeprowadzona w rejonach plockim i puławskim we wszystkich rodzinach i wsiach wybranych gromad. W każdym rejonie wzięto do badań po pięć gromad. Najważniejszym kryterium wyboru była odległość gromady od budującego się głównego zakładu pracy (blisko lub daleko). Założeniem podstawowym było uznanie tezy, że gromady położone blisko zakładu pracy będą znajdowały się pod znacznie silniejszym działaniem bodźców, płynących z owego zakładu, niż gromady, a w nich wsie oraz poszczególne gospodarstwa i rodziny, oddalone od tego zakładu. A więc materiały uzyskane z ankiety dotyczą wsi bardziej i mniej oddalonych od zakładu produkcyjnego; dotyczą one różnych grup ludności.

Materiały zebrane w latach 1961¹⁸ i 1966 przy pomocy wielkiej ankiety wiejskiej, obejmujące około 4 tys. gospodarstw i rodzin w pow. plockim i ok. 3500 w pow. puławskim, pozwalają uchwycić dynamikę zmian w różnych wsiach i grupach w ich konkretnym wyrazie.

Celem badań przy pomocy tej ankiety było poznanie dynamiki w jej zróżnicowaniu przestrzennym, obszarowym oraz w zróżnicowaniu ludności według kategorii zawodów, wieku itd. Do materiałów tego typu należy zaliczyć również zdjęcia lotnicze. Umożliwiają one ustalenie tendencji zmian w przestrzennym układzie osiedli ludzkich, sieci dróg itp.

Trzeci rodzaj materiałów pochodzi z badań monograficznych, zajmujących najwięcej miejsca w pracach Komitetu i Zakładu Badań Re-

¹⁸ Materiały zostały zebrane i opracowane przez Zakład Socjologii Wsi Instytutu Ekonomiki Rolnej pod kierunkiem doc. dra B. Gałęskiego.

jonów Uprzemysławianych. Badania dotyczą bądź problemu zbiorowości stosunkowo dużej — na przykład gospodarstw podupadłych, ruchu ziemią, stosunku młodzieży do zawodu, procesu adaptacji ludności wiejskiej w mieście, kształtowania się załogi, dojazdów do pracy, ludności dwuzawodowej, ekologii społecznej miasta itp. — bądź też mikrorejonu w całej jego złożoności, a więc konkretnej wsi, jej charakterystycznych cech, związków różnych grup ludności z daną wsią, funkcjonowania instytucji w tej wsi, rodzin chłopskich, kadry inżynieryjno-technicznej itp.

Celem tych badań jest pogłębienie wiedzy o dynamice zmian w społeczeństwie rejonu uprzemysławianego, zbadanie procesów jakościowych, ukazanie czynników zmian, ich przyczyn oraz nieuniknionych skutków. A więc można powiedzieć, że badania monograficzne, dotyczące jakościowych treści społeczeństwa, uzupełniają w wielce pożyteczny sposób materiały uzyskane z masowych danych statystycznych oraz zebrane przy pomocy tzw. wielkiej ankiety wiejskiej.

Czwarty rodzaj to materiały szczegółowe, uzyskane przy pomocy książek rachunkowiczów rolnych¹⁹ i dzienników czynności rodzin różnych grup zawodowych. Są to bardzo szczegółowe dane, pozwalające na drobiazgową analizę zmian, zwłaszcza w sytuacji gospodarczej i społeczno-kulturalnej rodziny chłopskiej. Szczegółowe zapiski, dotyczące obrazu gospodarstwa, jego efektów produkcyjnych oraz działalności wszystkich członków rodziny chłopskiej, pozwalają na weryfikację wskaźników produkcji i dochodu rolniczego. Pozwalają także na określenie jakościowych zmian zachodzących w organizacji pracy rodziny chłopskiej. Celem tych materiałów jest uzasadnienie i ugruntowanie tez o jakościowych zmianach w gospodarstwie i rodzinie chłopskiej. Przedmiotem zainteresowań badaczy przy zastosowaniu tej metody i techniki badań jest ponad 50 rodzin chłopskich w pow. plockim.

Ostatnim, piątym sposobem uzyskiwania materiałów badawczych są pamiętniki i różne zapiski typu autobiograficznego. O metodzie tej powiemy nieco więcej.

Pamiętniki traktujemy jako jedną — wcale zresztą nie najważniejszą — z licznych form gromadzenia materiałów poznawczych, jako konfrontację obrazu uzyskanego w drodze badań, za pośrednictwem różnych metod i technik badawczych, z subiektywnym obrazem przemian rejonu uprzemysławianego, przedstawionym przez pamiętnikarzy. Wartość materiałów pamiętnikarskich polega na tym, że na przykładzie losu pamiętnikarza możemy obserwować funkcjonowanie instytucji w miejscu jego zamieszkania, układ stosunków międzyludzkich widziany jego

¹⁹ Gromadzeniem i opracowywaniem materiałów kieruje prof. dr M. Czerniewska z Instytutu Ekonomiki Rolnej.

oczami. Na podstawie pamiętnika obserwujemy jego miejsce i znaczenie życia w układzie stosunków miejscowych. Poznajemy wartościowany subiektywnie obraz przemian, występowanie lub brak zjawisk, których można było hipotetycznie oczekiwać w rejonach uprzemysławianych. Na przykładzie losu pamiętnikarza poznajemy stopień asymilacji nowych treści przez różne osoby, zarówno piszące pamiętniki, jak i te, które są przedstawiane przez pamiętnikarzy. Możemy więc ustalić stopień asymilowania nowych treści przez osoby starsze, młodsze, uzależnione i mniej zależne od zjawisk wywoływanych przez konkretny zakład przemysłowy itd. Widzimy te zjawiska w ich wzajemnej zależności. Poznajemy tylko te spośród nich, które są subiektywnie ważne dla pamiętnikarza, zdobyły u nich uznanie jako zjawiska istotne. Dla badacza analizującego materiał pamiętnikarski ważny jest przede wszystkim fakt, jakie zjawisko występuje w świadomości, a dopiero następnie interesuje go, jak ono występuje, jak jest oceniane. W materiałach pamiętnikarskich dotyczących rejonów uprzemysławianych szczególnie ważne jest to, co dotarło już do świadomości i wywołało potrzebę ustosunkowania się pamiętnikarza do danego zjawiska. Występowanie określonego zjawiska jest wyrazem obiektywnej jego presji na zbiorowość ludzką. Wartościowanie go, stosunek do niego, określanie jego cech, sił itp., jest zabarwione zwykle subiektywizmem i dlatego w materiałach pamiętnikarskich przedstawia wartość mniej obiektywną aniżeli sam fakt występowania danego zjawiska.

Poznanie rzeczywistości społecznej rejonów uprzemysławianych za pośrednictwem materiałów pamiętnikarskich jest, pod pewnym względem, bardzo wartościowe. Poznajemy bowiem tę rzeczywistość tylko w aspektach i objawach istotnych dla osobnika piszącego, czyli uzyskujemy klasyfikację faktów i przebiegów zjawisk, które wywierają na niego nacisk i w hierarchii wielu spraw uzyskują stosunkowo wysoką rangę. W pamiętnikach pojawiają się więc te sprawy, które mają istotne znaczenie, a nie te, których występowanie zakłada się w hipotezie badawczej, zgodnie z teorią rozwoju tego typu rejonów. W obrazie rysowanym przez pamiętnikarza występują zjawiska mające znaczenie w życiu publicznym, odczuwane jako istotne. Jest to ogromnie ważne przy korygowaniu programu badań przez ich organizatorów, przy opracowywaniu skali wartości społecznych oraz tworzeniu ogólnego tła przeobrażeń zachodzących w rejonie uprzemysławianym.

Dzięki materiałom pamiętnikarskim uzyskujemy obraz stosunków, które kształtują się między pamiętnikarzem a konkretnymi formami rzeczywistości rejonu uprzemysławianego w procesie zachodzących przeobrażeń. Uzyskujemy materiały dotyczące pojedynczego człowieka, w tym wypadku pamiętnikarza, jego poglądów na stosunki ludzi z in-

stytucjami nowymi bądź starymi w rejonie uprzemysławianym, na układ stosunków między człowiekiem a formami organizacyjnymi społeczeństwa tego rejonu. Uzyskujemy także materiały dotyczące poglądów pamiętnikarza na jego własne miejsce w układzie stosunków społecznych w rejonie. Zbiorowość pamiętnikarzy, którzy brali udział w konkursie na pamiętniki uprzemysławianych rejonów plockiego i puławskiego, reprezentuje bogactwo różnych zawodów, różnych grup wieku, wykształcenia, różny stopień uspołecznienia, poziomu bytowania, temperamentu społecznego itd.

Suma tych spraw — złożonych ze względu na różne uwarunkowania bytu społecznego, w warunkach gdy zainteresowania są koordynowane wspólnym miejscem pobytu, w tym wypadku rejonem uprzemysławianym — może dać stosunkowo szeroki obraz rzeczywistych przemian. Zarzut subiektywizmu i braku danych do konfrontacji warunków, które ukształtowały pamiętnikarza i jego obraz rzeczywistości przedstawiony w pamiętniku, zarzut stawiany zwykle tego typu materiałom, jest łagodzony znajomością środowiska rejonu uprzemysławianego, jaką badacze osiągnęli jeszcze przed studiami nad materiałem pamiętnikarskim. Pamiętnik jest w takich warunkach nie tyle wolną refleksją, ile wypowiedzią o sprawie, którą czytelnik — badacz rejonu uprzemysławianego zna przed wypowiedzią. A więc jest to względnie swobodna wypowiedź nie o życiu w ogóle, lecz o życiu w konkretnym, znanym środowisku; nie o przemianach w ogóle, lecz o przemianach w konkretnym, znanym rejonie i środowisku społecznym. Jest to materiał, który należy traktować jak swobodną odpowiedź na pytanie zadane przez badacza. Nie jest to zatem twór, który — jak podkreślają niektórzy — stanowi wyraz erupcji pisarskiej, wewnętrznej presji wypowiedzenia się o czymkolwiek, przedstawienia swego talentu. Jest to wywołana przez organizatorów odpowiedź na pytania, ważne zarówno dla rejonu uprzemysławianego, jak i dla badaczy, a także dla pamiętnikarza, który w tym rejonie pracuje, żyje, uczestniczy w zmianach, cieszy lub smuci się nimi, a — być może — jest wobec nich obojętny, co w badaniach również ma znaczenie.

Fakt, że problematyka zakładów pracy w Płocku i w Puławach pojawia się w pamiętnikach z bardzo różnorodnym nasileniem i w rozmaitych związkach, ma również istotne znaczenie, bo ukazuje stopień aktywności różnych grup społecznych w upowszechnianiu, rozwijaniu i utrwalaniu tego, co stanowi nową treść w gospodarczym i społeczno-kulturalnym życiu społeczeństwa rejonu uprzemysławianego.

Traktując w ten sposób materiał pamiętnikarski, uzyskany w konkursie na pamiętniki w rejonach uprzemysławianych, możemy powiedzieć, że jest to materiał wartościowy, stanowiący uzupełnienie wyni-

ków badań, prowadzonych przy zastosowaniu innych metod. Wartość tych materiałów jest większa dla badaczy aktywnie działających w rejonach uprzemysławianych, którzy traktują pamiętnik jako obraz czy materiał uzupełniający. Dla czytelnika natomiast, który nie uczestniczy w badaniach rejonów uprzemysławianych, wartość materiału pamiętnikarskiego dotyczącego tych rejonów polega najwyżej na pobudzaniu do refleksji.

Wartość tego materiału polega jeszcze i na tym, że w owym zbiorowym widzeniu spraw społecznych rejonu uprzemysławianego przez kilkudziesięciu pamiętnikarzy badacz-czytelnik może znaleźć znakomitą inspirację do dalszych badań. Może wyrobić sobie pogląd na hierarchię ważności pojawiających się w pamiętnikach zjawisk i w ten sposób uzyskać bodźce do stawiania hipotez w swoich badaniach.

Istotną także sprawą, zamierzoną przez organizatorów konkursu w rejonach uprzemysławianych, jest problem aktywizowania intelektualnego miejscowej ludności. W toku prac Komitetu została wysunięta w swoim czasie teza o takiej działalności, która by w konsekwencji wiązała w procesie badawczym miejscowych badaczy, miejscową ludność²⁰. Chodziłoby więc o to, ażeby badania w rejonie plockim i puławskim prowadzone były nie tylko przez profesjonalnych badaczy warszawskich instytucji naukowych, lecz by uczestniczyły w nich również osoby odpowiadające praktycznie za rozwój tych rejonów. Włączenie ich do badań pozwoliłoby, z jednej strony, na podejmowanie tematów istotnie ważnych dla danego rejonu, a z drugiej — na poznawanie przez tych ludzi metod analizy naukowej, nieodzownego w dzisiejszej dobie warunku kierowania życiem publicznym przez ludność miejscową. Tego typu współpraca byłaby najbardziej nowoczesną i efektywną formą współdziałania nauki z praktyką. Wciągnięcie pamiętnikarzy do tego typu współpracy było jednym z zamysłów badawczych i organizacyjnych Komitetu i Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych. Już po zakończeniu konkursu wielu jego uczestników wyraziło zgodę na dokonywanie zapisków o pojawiających się w ich środowisku wydarzeniach, zgodnie z sugestiami organizatorów.

Jeśli więc chodzi o sposoby prowadzenia badań przez Komitet i Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych, można wyrazić przekonanie, że suma materiałów, zbieranych — jak to wynika z dotychczasowych informacji — w różny sposób, powinna dać możliwie pełny obraz bardzo złożonych i znajdujących się w ciągłym ruchu zjawisk ekonomicznych i społeczno-kulturalnych w rejonach uprzemysławianych.

---

²⁰ Tezę tę wysunął na jednym z posiedzeń seminaryjnych Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych prof. dr J. Chałasiński.

Wartość materiału pamiętnikarskiego, zebranego w rejonach płockim i puławskim, zachęca do zorganizowania podobnych konkursów w pozostałych rejonach, badanych przez Komitet i Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych²¹. Konkurs, o którym mowa, był poprzedzony wcześniejszymi próbami gromadzenia tego typu materiałów. Towarzystwo Naukowe Płockie podjęło w 1961 roku próbę prowadzenia „Kroniki Płockiej”, której celem było rejestrowanie wydarzeń i zjawisk związanych z powstaniem i rozwojem Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych.

Możliwością zdobycia materiałów pamiętnikarskich w rejonach uprzemysławianych zainteresowała się również Komisja Badań nad Pamiętnikarstwem Współczesnym, utworzona w ramach Komitetu Badań nad Kulturą Współczesną. Jej zainteresowania związane były z realizacją wielkiego konkursu na pamiętniki młodego pokolenia wsi, zorganizowanego przez Zarząd Główny Związku Młodzieży Wiejskiej i Polską Akademię Nauk oraz Ludową Spółdzielnię Wydawniczą. Konkurs ten został szczególnie rozreklamowany w płockim i puławskim rejonie uprzemysławianym. Efektem tej działalności było około stu pamiętników, czyli prawie dwukrotnie więcej niż przeciętnie w innych powiatach kraju.

W tym czasie dojrzał pomysł zorganizowania specjalnego konkursu na pamiętniki w rejonach płockim i puławskim. Kroki organizacyjne, związane z konkursem, podjęte zostały z początkiem 1964 roku z inicjatywy dra Franciszka Jakubczaka. W przygotowaniu tego konkursu wzięła również udział dr Eugenia Jagiełło-Łysiowa, która na seminarium Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych zreferowała projekt odezwy konkursowej oraz koncepcję uzupełnienia pamiętnika dziennikiem miesiąca życia uczestników konkursu. Organizacją konkursu zainteresowały się instytucje Puław i Płocka, głównie Towarzystwo Naukowe Płockie i Towarzystwo Przyjaciół Puław oraz niektóre zakłady pracy i organizacje społeczne, które stały się współorganizatorami tego przedsięwzięcia. Rozpowszechnienie idei konkursu dokonało się za pośrednictwem 13 tys. ulotek i 5 tys. plakatów z tekstem odezwy konkursowej. Ponadto materiały te były popularyzowane przez prasę i radio. Tekst odezwy konkursowej ukazał się najpierw w „Trybunie Mazowieckiej”, następnie popularyzowano odezwę w „Kurierze Lubelskim”, „Sztandarze Ludu”, w gazecie fabrycznej „Petro-Echo”, w „Echu Puławskim”, ponadto w „Trybunie Ludu”, „Życiu Warszawy”, „Kurierze Polskim”, „Dzienniku Ludowym”, „Zielonym Sztandarze”, w gazecie „Gromada — Rolnik Polski”, „Głosie Pracy”, „Nowej Wsi” i „Zarze-

²¹ Konkurs został rozpisany ostatnio również w rejonach konińskim i lubińsko-głogowskim.

wiu". Organizatorzy konkursu, zwłaszcza dr Franciszek Jakubczak, występowali kilkakrotnie w audycjach „Głosu Mazowsza” oraz w audycjach przygotowanych przez rozgłośnię lubelską. Sprawy związane z konkursem referowano na posiedzeniu egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie, który udzielił organizatorom daleko idącej pomocy.

Na konkurs wpłynęło 48 pamiętników i dzienników miesiąca życia z rejonu płockiego oraz 69 z rejonu puławskiego. Ogólna objętość pamiętników z rejonu płockiego sięgała 1000, a z rejonu puławskiego prawie 2000 stron maszynopisu. W konkursie uczestniczyli mieszkańcy wsi i miast, pracownicy fizyczni i umysłowi, ludzie o różnych zawodach i z różnych grup wieku. W konkursie płockim wzięło udział 30 mężczyzn i 18 kobiet, w tym 18 mieszkańców Płocka i 30 mieszkańców wsi płockiej. W wieku do lat 20 jest wśród pamiętnikarzy 8 osób, powyżej 50 lat — 4. Wykształcenie podstawowe posiada 19 osób, średnie lub zawodowe — 8, wyższe — 6. Około 25% pamiętnikarzy pisze o swej przynależności do organizacji społeczno-politycznych. W konkursie puławskim uczestniczyło 39 mężczyzn i 30 kobiet. W Puławach mieszka 26 pamiętnikarzy, ale aż 19 urodziło się poza Puławami. Na wsi tego rejonu mieszka 40 uczestników konkursu. W wieku do 20 lat jest 6 osób, powyżej 50 — 12. Wykształcenie podstawowe posiada 27 osób, średnie — 21, wyższe — 7. 20 osób pisze o swej przynależności do organizacji społeczno-politycznych.

Organizatorzy konkursu powołali zespół sądu konkursowego, w skład którego weszli: prof. dr Józef Chałasiński — przewodniczący sądu i jednocześnie przedstawiciel Komitetu Badań nad Kulturą Współczesną PAN, prof. dr Michał Strzemski — przedstawiciel Towarzystwa Przyjaciół Puław, doc. dr Dyzma Gałaj — przedstawiciel Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych przy Prezydium PAN, mgr Irena Nowakowa — przedstawicielka Towarzystwa Naukowego Płockiego, dr Franciszek Jakubczak i dr Eugenia Jagiełło-Łysiowa — pracownicy Zakładu Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN.

Sąd konkursowy na posiedzeniu w dniach 29 XI i 7 XII 1965 r. dokonał podziału nagród. Ufundowały je: Polska Akademia Nauk, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Pionkach, Gminna Spółdzielnia w Wąwolnicy i Okręgowy Zarząd Wodny w Puławach²².

---

²² W 1967 r. wydano specjalny numer Zeszytów Badań Rejonów Uprzemysławianych poświęcony materiałom pamiętnikarskim uzyskanym w ramach konkursu na pamiętnik w płockim i puławskim rejonie uprzemysławianym (nr 21, 1967).

* * *

Rozwój badań w rejonach uprzemysławianych i trwające zainteresowanie tymi badaniami, związek dyrektyw teoretycznych z dochodzeniami empirycznymi, obserwacja i analiza procesów zmian zachodzących w rejonach uprzemysławianych, dokonywana przez współpracujących przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, rozwój aktywności intelektualnej osób mieszkających i pracujących w badanych rejonach powodują, że badania nasze pociągają badaczy wszechstronnością i efektywnością. Wyrażamy nadzieję, że będą one wszechstronnie pożyteczne zarówno dla naukowców i nauki, jak i dla działaczy-praktyków w rejonie i w całym kraju.